

بررسی مزایا و معایب دوره های ضمن خدمت برگزار شده در آموزش و پرورش از دیدگاه معلمان مقطع ابتدایی شهر بناب^۱

پردیس آذررخش^۲

دانشجوی رشته آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا تبریز (نویسنده مسئول)

حاتم احمدی

استادیار دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا تبریز

محمد عظیمی

استادیار دانشگاه فرهنگیان، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، گروه آموزش ابتدایی، اردبیل

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی مزایا و معایب ضمن خدمت برگزار شده در آموزش و پرورش از دیدگاه معلمان مقطع ابتدایی شهر بناب می باشد. روش مورد استفاده در این پژوهش، توصیفی از نوع پیمایشی بود. جامعه آماری این پژوهش معلمان مقطع ابتدایی با سابقه‌ی تدریس بالای ۲۰ سال در شهر بناب بود. به منظور بررسی متغیرها پرسش نامه‌ای محقق ساخته در بین دو گروه مطالعه از معلمان شهرستان بناب، استان آذربایجان شرقی برای دوره های عمومی و تخصصی ضمن خدمت توزیع شد. پایایی نتایج حاصل، ضمن تامین اعتبار محتوایی چک لیست، از طریق ضریب آلفای کرانباخ به میزان ۰/۹۱ برآورد و با استفاده از شاخص‌های میانگین و آزمون t مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های حاصل از این مطالعه نشان داد که دوره‌های آموزش ضمن خدمت در مؤلفه‌های افزایش توان و غنای علمی و فکری معلم، مهارت های برقراری ارتباط با دانش آموزان و تاثیر دوره در افزایش مهارت ها و استفاده از فناوری- های آموزشی تفاوت معناداری دارد. همچنین اثر این دوره‌ها بر مؤلفه‌های مهارت های برقراری ارتباط با والدین، حل مشکلات درسی دانش آموزان و مهارت‌های حرفه ای معلم تفاوت معناداری ندارد.

کلید واژگان: دوره ضمن خدمت، آموزش و پرورش، معلمان ابتدایی

۱. مقدمه

نظام آموزش و پرورش یکی از سازمان های پیچیده و بزرگ اجتماعی در هر کشوری محسوب می شود که امر مهم آموزش را برعهده دارد. بنابراین، رشد نیروی انسانی از راه آموزش و پرورش بیش از پیش مورد توجه و تاکید قرار گرفته است و این امر توجه بیش از پیش به جامعه معلمان و مدارس را می طلبد (افضل خانی، ۱۳۹۲). هر قدمی که موجب تغییر در رفتار، بر پایه شناخت و انگیزه و در تعامل بین شاگرد و معلم صورت می گیرد، آموزش است (روحانی، ۱۳۹۰). به عنوان بخشی از اصلاحات در آموزش و پرورش، برنامه های درسی تغییر قابل توجهی یافته است که شامل یادگیری دانش آموز محور، سازنده و راهبردهای تدریس است. هدف نهایی این تغییرات تجهیز و تطبیق بهتر دانش آموزان به الزامات تغییرات در حال توسعه است. برای دستیابی به این هدف مهم، باید معلمان به عنوان مجریان اصلاحات در مورد الزامات تغییرات آموزش ببینند (سیمر و همکاران، ۲۰۱۳). دوره های آموزش ضمن خدمت نقش اساسی در معرفی این تغییرات و نوآوری به معلمان و تسهیل درک تغییرات دارند (یسار و همکاران، ۲۰۰۵). آموزش امری ضروری است و پیشرفت سازمان ها در گرو ارتقای سطح دانش و مهارت منابع انسانی است. بدین جهت دوره های آموزش داخلی و خارجی به منظور تحقق این اهداف در دستور کار سازمان ها قرار می گیرد (جلالیان، ۱۳۹۴). آموزش ضمن خدمت در مفهوم سنتی به معنای انتقال مجموعه ای از مهارت ها و فنون به شکل آموزش استاد شاگردی دارای سابقه طولانی است. بررسی سوابق تاریخی در این زمینه نشان می دهد که آموزش ضمن خدمت به مراتب از آموزش های رسمی و کلاسیک دیرینه تر می باشد. آموزش ضمن خدمت جزئی از نظام آموزش معلمان به شمار می آید که منجر به بهبود دانش، نگرش و مهارت های آنها شده و به معلمان کمک می کند توانایی های خود را بهتر بشناسند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۷۳). آموزش ضمن خدمت عبارت است از کوشش نظام دار به منظور هماهنگ کردن آرزوها، علایق و نیازهای آنی افراد با نیازهای آتی سازمان در قالب کارهایی که از افراد انتظار می رود. آگاهی از میزان اثربخشی دوره های آموزشی و ارزیابی تاثیر آن بر عملکرد کارکنان، برای مدیران بسیار حائز اهمیت است. آموزش های ضمن خدمت به منظور تشخیص اولویت ها ضروری بوده و باید منابع وامکانات محدود به شکل مطلوب تشخیص داده شوند (جلالیان، ۱۳۹۴).

مقوله آموزش ضمن خدمت کارکنان در ایران اگرچه قدمتی قریب به یک قرن دارد، عملاً از انسجام و پویایی لازم برخوردار نبوده و فقط در چند دهه ی اخیر مورد توجه قرار گرفته است. با این همه امید می رود با توسعه بینش لازم در خصوص اهمیت و ضرورت آموزش کارکنان و رفع موانع دیدگاهی و ساختاری موجود، شاهد تحولات بنیادی در این حوزه از معرفت بشری باشیم (فتحی و اجارگاه، ۱۳۷۶). با توجه به مسایل و مشکلاتی که در سال های اخیر گریبان گیر دوره های آموزشی ضمن خدمت شده است، هدف از انجام تحقیق حاضر بررسی میزان تاثیرگذاری آموزش های ضمن خدمت، نقاط ضعف و قوت این آموزش ها و راهکارهای بهبود و به روزرسانی این دوره ها می باشد.

۲. تعریف مسئله و اهداف تحقیق

۲.۱. پیشینه پژوهش

آموزش ضمن خدمت در بسیاری از ممالک توسعه یافته شکل گرفته و در نیمه دوم قرن بیستم نهادینه شده است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۷۶). معلمان عنصر اصلی هر گونه تحول در نظام آموزش و پرورش به شمار می آیند. سرمایه گذاری برای آموزش معلمان به ویژه در دوره ابتدایی که زیر بنای نظام آموزش و از اساسی ترین و مهم ترین دوره های تحصیلی است، از سودمندترین سرمایه گذاری ها محسوب می شود (فارسی علی آباد، ۱۳۹۶). امروزه دفتر آموزش و پژوهش چهار نوع دوره آموزشی ضمن خدمت شامل دوره های توجیهی، شغلی، عمومی و بهبود مدیریت برگزار می کند که با صرف هزینه و وقت بسیار همراه است. باید توجه شود که صرفاً آموزش و اجرای دوره های آموزشی نمی تواند به سازمان در راه رسیدن به اهداف خویش کمک کند. آموزش باید با توجه به اصول و روش های علمی بنا گذاشته شود تا نتیجه به دست آمده نیازهای موجود را برطرف سازد (عباسیان، ۱۳۸۵). در پایان یک دوره ضمن خدمت انتظار می رود که معلمان: (۱) دانش، مهارت ها و نگرش های مورد نظر را به دست آورند. (۲) آنها را در عمل بکنجاند. (۳) بر یادگیری و پیشرفت دانش آموزان تأثیر بگذارد.

و ۴) حتی این تغییرات بر دیگر معلمان مدرسه نیز تأثیر بگذارد (دی، ۱۹۹۹). از الزامات یک دوره آموزشی بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدهای دوره های برگزار شده است، تا با مشخص شدن نقاط ضعف و تهدیدها، اثربخشی و بازدهی دوره ها بیشتر شده و رضایت شغلی که مهمترین مؤلفه سازمانی در هر سازمانی است به دست آید. همچنین این آموزش ها منجر به افزایش تفکر خلاق، احساس تعلق سازمانی معلمان شده و موجب به روز شدن معلمان با تغییرات در آموزش و پرورش می شود (شریفی، ۱۳۹۴. عبدالمحمدی، ۱۳۹۴).

از موارد نبود انگیزه کافی برای شرکت در دوره های ضمن خدمت و تاثیرگذاری کمتر آن در ایران در مقایسه با کشورهایی همچون آلمان، فرانسه، انگلستان، ژاپن، موقعیت اجتماعی و اقتصادی بالاتر معلمان در این کشورها نسبت به ایران است که رضایت شغلی را نیز به دنبال دارد (شریفی، ۱۳۹۴). ایجاد انگیزه در معلمان برای شرکت در دوره های ضمن خدمت و اثربخشی بیشتر این دوره ها و ارزشیابی هدفمند می تواند با پاداش هایی همچون ترفیع رتبه تقویت شود. نتایج ارزشیابی جهت اطلاع و تکمیل برنامه ها و فعالیت های آموزش ضمن خدمت کمک می کند، که متأسفانه به فراموشی سپرده شده است. در دوره های کوتاه مدت ارزشیابی نسبی صورت می گیرد، ولی متأسفانه اقدام اساسی جهت ارزشیابی دوره های بلند مدت صورت نگرفته است. از موارد دیگر ایجاد انگیزه شرکت معلمان در این دوره ها این است که به نیاز سنجی در تدوین دوره ها اهمیت داده شود (فارسی علی آباد، ۱۳۹۶). پژوهش حاضر در جهت بررسی و ارائه راهکار های کیفیت بخشی به دوره های آموزش ضمن خدمت صورت گرفته است.

۲.۲. روش پژوهش

این پژوهش از نوع روش تحقیق زمینه یابی پرسشنامه ای است که موضوع آن بررسی روابط موجود بین متغیرها و ارائه پیشنهاد های کاربرد پذیر در عرصه عملی است.

سؤالات موجود در پرسش نامه تحقیق حاضر عبارت بودند از میزان تاثیرگذاری دوره های ضمن خدمت در ارتقای : ۱- مهارت حرفه ای معلمان ۲- مهارت و روش های تدریس ۳- توان و غنای علمی و فکری معلمان ۴- مهارت برقراری ارتباط با دانش آموزان ۵- مهارت برقراری ارتباط با والدین دانش آموزان ۶- توانایی معلمان در استفاده از تکنولوژی و فناوری های آموزشی ۷- میزان اثر پذیری این دوره ها بر حل مشکلات درسی معلمان.

از دیگر پرسش های موجود در پرسش نامه عبارت بود از: ۸- پرسش در مورد ترجیح نوع برگزاری دوره ها (الکترونیکی یا حضوری) ۹- پرسش در مورد ترجیح نوع سازمان برگزار کننده دوره (آموزش و پرورش یا دانشگاه فرهنگیان) ۱۰- پرسش در مورد ترجیح نوع مدرسین (اساتید دانشگاه، مؤلفین کتب درسی یا معلمان با سابقه) ۱۱- پرسش در مورد ترجیح نوع دوره (۱- عمومی ۲- روانشناسی ۳- روش تدریس ۴- بررسی کتب) بود.

۲.۳. جامعه آماری و روش نمونه گیری

جامعه آماری در این پژوهش معلمان مقطع ابتدایی با سابقه ی تدریس بالای ۲۰ سال در شهر بناب بود. بنا به محدودیت های موجود، جهت تعیین حجم نمونه، ۴۸ از نفر از معلمان مدارس ابتدایی دخترانه و پسرانه شهر بناب به طور تصادفی انتخاب شدند.

۲.۴. ابزار گردآوری داده ها و روش تجزیه و تحلیل داده ها

برای نیل به اهداف تحقیق از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. آماده سازی طرح اولیه این پرسشنامه براساس مطالعه منابع موجود در این زمینه بوده است. بعد از اعمال نظرات تعدادی از متخصصان امر و تایید روایی محتوا، نسخه نهایی آماده و اجرا شده است. پس از توزیع پرسش نامه، طی مهلت مقرر یک هفته ای پرسش نامه ها جمع آوری شد و با به کار گیری نرم افزار SPSS و آزمون t تک نطفه ای نتایج پاسخ پرسش نامه مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت.

۳. یافته ها

جدول ۱- تحلیل نتایج تحقیق حاضر با استفاده از نرم افزار SPSS و آزمون t تک نمونه ای نشان داد که میزان اثرگذاری این دوره ها بر: ۱- ارتقای توان و غنای علمی معلمان، ۲- مهارت های برقراری ارتباط معلمان با دانش آموزان، ۳- تاثیر دوره

در افزایش مهارت‌ها و استفاده از فناوری‌های آموزشی معنی‌دار بوده است (جدول ۱)، در صورتی که اثر این دوره‌ها بر: ۱- افزایش مهارت‌های تدریس معلمین، ۲- مهارت‌های برقراری ارتباط معلمین با والدین، ۳- حل مشکلات درسی دانش آموزان و ۴- مهارت‌های حرفه‌ای معلمین معنی‌دار نبوده است (جدول ۱).

جدول ۱. مقایسه عملکرد معلمان در دوره‌های عمومی و تخصصی شغلی ضمن خدمت

ابعاد مقایسه	دوره‌ها	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	سطح معناداری
افزایش مهارت‌های تدریس	عمومی	۱۴/۰۱	۱/۶۳	۱/۳۶۸	۰/۱۷۶
	تخصصی	۱۴/۳۱	۱/۵۸		
افزایش توان و غنای علمی معلمین	عمومی	۱۵/۵۰	۱/۷۱	۰/۴۵۹	۰/۰۴۱
	تخصصی	۱۵/۴۰	۱/۳۹		
مهارت‌های برقراری ارتباط معلمین با دانش آموزان	عمومی	۱۴/۳۷	۲/۸۱	۱/۱۱۶	۰/۰۲۶
	تخصصی	۱۴/۴۸	۲/۷۵		
مهارت‌های برقراری ارتباط با والدین	عمومی	۱۶/۷۱	۲/۲۵	۰/۰۶۱	۰/۹۵۲
	تخصصی	۱۵/۷۸	۲/۷۱		
تاثیر دوره در افزایش مهارت‌ها و استفاده از فناوری‌های آموزشی	عمومی	۱۱/۷۱	۱/۱۱	۰/۰۵۲	۰/۰۳۳
	تخصصی	۱۰/۹۳	۲/۰۱		
تاثیر دوره در حل مشکلات درسی معلمین	عمومی	۱۶/۱۴	۲/۰۱	۰/۲۵۶	۰/۷۹۹
	تخصصی	۱۶	۲/۲۳		
مهارت استادان منتخب برای تدریس دوره	عمومی	۱۴/۵۵	۱/۶۳	۰/۲۴۳	۰/۸۰۹
	تخصصی	۱۴/۳۵	۱/۹۶		
مهارت‌های حرفه‌ای معلم	عمومی	۱۵/۵۳	۱/۳۰	-۲/۹۸	۰/۷۶۷
	تخصصی	۱۵/۵۱	۱/۰۱		

از دیگر نتایجی که از پرسش‌نامه قابل استخراج است عبارتند از:

در پرسش مربوط به ترجیح نحوه برگزاری دوره‌های ضمن خدمت (حضور یا الکترونیکی)، تعدادی از معلمین روش حضور و برخی از آنها دوره‌های الکترونیکی را ترجیح می‌دادند. در پرسش مربوط به ترجیح نوع دوره‌ها (دوره‌های روانشناسی کودک، دوره‌های تالیف کتب درسی و دوره‌های روش تدریس) تعداد بیشتری از معلمین دوره‌های روانشناسی کودک، برخی از معلمین دوره‌های مرتبط با کتب درسی و برخی نیز دوره‌های مرتبط با روش تدریس را ترجیح می‌دادند. در پرسش مربوط به ترجیح نوع دوره (عمومی یا تخصصی شغلی)، در نظرسنجی انجام شده دوره‌های عمومی در اولویت بندی درصد کمتری را به خود اختصاص داد و دوره‌های تخصصی شغلی مورد اولویت قرار گرفت. در پرسش مربوط به مدرسین دوره‌های ضمن خدمت برای تدریس دوره‌های ضمن خدمت: مؤلفین کتب درسی و نیز معلمان با سابقه به نسبتی برابر مورد ترجیح معلمان قرار می‌گرفت. اساتید دانشگاه به نسبت کمتری برای تدریس این دوره‌ها مورد تایید قرار گرفت.

معلمین همچنین در مورد زمان برگزاری این دوره‌ها و تداوم و پیوستگی آنها و نیز مکان برگزاری دوره‌ها نقد و گله داشتند.

۴. بحث

از نتایج تحقیق حاضر چنین بر می‌آید که برگزاری دوره‌های ضمن خدمت در برخی مؤلفه‌ها بر رفتار و نگرش معلمین تاثیر مثبت گذاشته و در برخی موارد نیز تاثیر کمتری داشته است. تغییرات مد نظر در برگزاری دوره‌های ضمن خدمت

همیشه به راحتی پذیرفته نمی شود. معلمین ممکن است منطق و تئوری مدنظر در مورد تغییرات هدفدار را قبول نکنند و یا گاهی ممکن است به نظر رسد آنها الزامات تغییرات را درک کنند، اما با این وجود ممکن است این تغییرات در کلاس درس عملی نشوند (آیاس و همکاران، ۲۰۰۷).

به منظور برنامه ریزی موفق و مؤثر در دوره های آموزش ضمن خدمت، باید در ابتدا نیازسنجی صورت گیرد، سپس هدف گذاری صورت گرفته و به انتخاب محتوای برنامه ها و گزینش روش های آموزشی پرداخته شده و با پیش بینی شرایط و ملزومات اجرایی به اجرای برنامه ها و در نهایت به ارزشیابی و ارائه بازتاب ها پرداخت (فتحی و اجارگاه، ۱۳۷۶). با توجه به اصول دوره های ضمن خدمت و بررسی نتایج تحقیق و پژوهش حاضر، لزوم توجه به موضوع های ضمن خدمت آشکار می شود. آموزش های ضمن خدمت باید مشکل گرا باشند و مسائل و مشکلاتی که کارکنان در سازمان با آن روبرو هستند را مد نظر قرار داده و به عنوان یک نیاز آموزشی در صدد رفع آن برآید.

آیاس و همکاران پنج ویژگی اصلی دوره های مؤثر ضمن خدمت را معرفی کرده است: ۱- برنامه ریزی دقیق دوره ها بر اساس ارزیابی دقیق نیازها ۲- زمان و مدت این دوره ها ۳- روش های تدریس، امکانات و کیفیت مدرسین دوره ها ۴- ارزشیابی پایانی از شرکت کنندگان ۵- ارائه پشتیبانی پس از دوره ها که هدف نهایی است (آیاس و همکاران، ۲۰۰۷). با وجود نقص نسبی در موارد پنج گانه مطرح شده، می توان گفت که مهمترین ایراد برگزاری این دوره ها در کشور مورد پنجم است. برای اطمینان از اینکه آیا آنچه آموزش داده شده است به عمل منتقل می شود یا خیر؟

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که میزان اثرگذاری این دوره ها بر: ۱- ارتقای توان و غنای علمی معلمین، ۲- مهارت های برقراری ارتباط معلمین با دانش آموزان، ۳- تاثیر دوره در افزایش مهارت ها و استفاده از فناوری های آموزشی معنی دار بوده است، در صورتی که اثر این دوره ها بر: ۱- افزایش مهارت های تدریس معلمین، ۲- مهارت های برقراری ارتباط معلمین با والدین، ۳- حل مشکلات درسی دانش آموزان و ۴- مهارت های حرفه ای معلمین معنی دار نبوده است.

از نتایج دیگر پرسش نامه تحقیق حاضر، علاقه مندی و ترجیح دوره های روانشناسی کودک توسط بیشتر معلمین بود که علت آن را لزوم شناخت دانش آموزان از لحاظ روان شناختی به منظور کنترل کلاس، رفع مشکلات دانش آموزان و بازدهی و نتیجه دهی بهتر در کلاس می دانستند. برخی از معلمین نیز دوره های مرتبط با کتب درسی را به دلیل تغییر در کتب درسی و لزوم بررسی آن ترجیح می دادند و تعداد کمتری از معلمین نیز دوره های مرتبط با روش تدریس را به منظور دریافت نتیجه بهتر از تدریس و کلاس درس، آگاهی از انواع روش های درس و استفاده از آن ها ترجیح می دادند.

کمیت و کیفیت دو بازوی اساس آموزش های ضمن خدمت می باشند، که فقدان هر کدام ضمن خدمت را تبدیل به فعالیتی ناقص می کند. در تحقیق حاضر، بسیاری از معلمان از زمان برگزاری دوره ها و نیز تداوم و پیوستگی این دوره ها ناراضی بودند. طوری که نتیجه ای مطلوب از برگزاری برخی از این دوره ها دنبال نمی شود. همچنین در پرسش مربوط به ترجیح نحوه برگزاری دوره های ضمن خدمت (حضور یا الکترونیکی)، بیشتر معلمین روش حضوری را به دلیل قطعیت حضور و استفاده معلمان از تجربیات و نظرات یکدیگر و نیز امکان طرح پرسش در کلاس و دریافت پاسخ و بازدهی آن ترجیح می دادند و تعدادی کمتری نیز دوره های الکترونیکی را به دلیل صرفه جویی که در زمان انجام می شود ترجیح می دادند. در پرسش مربوط به ترجیح نوع دوره (عمومی یا تخصصی شغلی)، در نظرسنجی انجام شده دوره های عمومی در اولویت بندی درصد کمتری را به خود اختصاص داد و دوره های تخصصی شغلی مورد اولویت بیشتر معلمین قرار گرفت.

۵. نتیجه گیری

در نظرسنجی تحقیق حاضر، بسیاری از معلمین علت عدم هماهنگی موضوعات دوره ها با نیازها و همچنین تاثیرگذاری کمتر این دوره ها را ناشی از عدم مشارکت خود معلمین در انتخاب موضوع دوره ها و اجرای آن می دانستند. بی شک تحقیقات بیشتر در این زمینه و نیز توسعه ارتباطات بین مراکز آموزش عالی داخل و خارج از کشور نتایج مطلوب تری را به همراه خواهد داشت. توسعه دانشگاه مخصوص کارکنان آموزش و پرورش مانند دانشگاه فرهنگیان و نیز توسعه و تجهیز مراکز آموزش عالی ضمن خدمت در مراکز آموزش و پرورش می تواند کیفیت این آموزش ها را ارتقا دهد. امید است با در نظر گرفتن مشکلات و ارهکارها شاهد بهبود وضعیت آموزشی و اثربخشی این دوره ها باشیم.

این تحقیق با پشتیبانی دانشگاه فرهنگیان صورت گرفته است.

منابع

- افضل خانی، مریم؛ نجابت، سمیه (۱۳۹۲). بررسی راهکار های کیفیت بخشی به دوره های آموزش ضمن خدمت معلمان و کارکنان ادهر آموزش و پرورش شهرستان سمنان. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. دوره ۴، شماره ۳، صص. ۸۳-۹۴.
- روحانی، سعید. (۱۳۹۰). جایگاه دوره های ضمن خدمت در نظام آموزشی، فرصت ها و آسیب ها.
- جلالیان، زهره؛ طباطبایی، محسن؛ پوربابایی، هادی؛ افزاره، عباس (۱۳۹۴). نقش آموزش ضمن خدمت در یادگیری سازمانی و تاثیر آن بر بهبود عملکرد کارکنان.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۷۳). آشنایی با آموزش ضمن خدمت کارکنان. تهران. سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۷۶). درآمدی بر برنامه ریزی آموزش ضمن خدمت کارکنان. مؤسسه انتشاراتی سرآمد کاوش
- فارسی علی آباد، نسرین؛ ناطقی، فائزه؛ سیفی، محمد (۱۳۹۶). ارزیابی برنامه های درسی ضمن خدمت معلمان دوره های ابتدایی در ایجاد صلاحیت های لازم در معلمان به منظور تحقق بخشیدن به هدف کلی برنامه ی درسی و تربیتی دوره. فصلنامه خانواده و پژوهش، شماره ۳۵، صص. ۶۵-۸۵.
- عباسیان، عبدالحسین (۱۳۸۵). اثربخشی دوره های آموزشی. تدبیر، شماره ۱۷۰.
- شریفی، محمود؛ بهار، محبوبه (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی تاثیر آموزش ضمن خدمت در رفع نیاز های آموزشی و رضایت شغلی معلمان ایران و آلمان. فصلنامه علمی-پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال ۷، شماره ۱.
- عبدالحمیدی، امیر؛ اکبرنژاد، اردشیر؛ محمدی، حسین (۱۳۹۴). اهمیت آموزش ابتدایی.
- Ayas, A.P. Akdeniz, S. A. Çepni, A. Baki, A. Ç. Odabası-Çimer, S. (2007). **Baseline research on inservice training.**
- Cimer, S.O. İ Çakır, İ. Çimer, A. (2013). **Teachers' views on the effectiveness of in-service courses on the new curriculum in Turkey.** European Journal of Teacher Education.33,31-41.
- Day, C. (1999). **Developing teachers: The challenges of lifelong learning.** London: Falmer Press.
- Yasar, S. M. Gültekin, B. Türkkan, N. Y. Girmen, P. (2005). **Determining the needs and entry levels of primary teachers regarding the implementation of the new primary curriculum.** Bildiriler Kitabı: 51-63.